

Sputané církve

Záříjová konference k výročí přijetí proticírkevních zákonů

Ve dnech 10. až 12. září 2019 se v Olomouci uskutečnila konference s názvem *Sputané církve k 70. výročí přijetí církevních zákonů komunistickým režimem s cílem podřídit církev státní moci*. Bohatě navštívenou a tematicky pestrout konferenci připravila Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého (CMTF UP) v Olomouci ve spolupráci se Státním oblastním archivem (SOA) Praha a Arcibiskupstvím olomouckým.

Přednášky i doprovodné akce probíhaly střídavě na půdě CMTF a katedry historie Filozofické fakulty UP. V prvním případě mohli účastníci vnímat jako estetický zážitek jak samotný vstup do konferenčních místností, tak i tyto prostory. Teologická fakulta totiž sídlí v citlivě zrekonstruované barokní jezuitské koleji. Přednášky byly pro velký počet vystupujících rozděleny do čtyř bloků, střídali se odborníci z oblasti práva s historiky a archiváři. Prostor dostali též zástupci slovenských archivů a odborných pracovišť.

Při slavnostním zahájení prvního konferenčního dne se u řečnického pultu vystřídali zástupci institucí poskytujících konferenci záštitu, za Arcibiskupství pražské kardinál Dominik Duka, dále též zástupci pořadatelů, za CMTF UP děkan prof. Ing. Mgr. Peter Tavel, Ph.D., za SOA Praha jeho ředitel PhDr. Daniel Doležal, Ph.D. Následovala úvodní přednáška *Historie vztahů státu a církve* předního odborníka na mezinárodní aspekty církevního práva a na vatikánskou diplomacii, prvního polistopadového vyslance u Svatého stolce prof. Františka X. Halase. Ten postupoval od přijetí křesťanství v měřítku domácím a tzv. Konstantinovy donace a historických souvislostí vývoje primátu římských biskupů v měřítku nejen evropském. Auditorium reagovalo v diskusi na závěr zahajovacího bloku především na obecnou část přednáš-

J. R. Tretera, kardinál D. Duka a T. Kraus z Federace židovských obcí Foto: CMTF UPOL

ky popisující základní modely vztahů státu a církve, s ohledem na problémy v současných vztazích obou partnerů v ČR a možnosti jejich dalšího vývoje se diskutovalo o způsobech odluky církve od státu, zejména byly probírány příklady, kdy došlo k nepřátelské odluce (Francie, Mexiko aj.).

Tato zpráva neumožňuje zmínit se o všech vystoupeních jednotlivě, zastavím se tedy podrobněji jen u hlavních řečníků jednotlivých panelů, popř. u vybraných přednášek, přinášejících nová, dosud málo zpracovaná témata. V prvním bloku zaujal právníkou terminologií nepřetížený referát prof. Jiřího R. Tretery (předseda Společnosti pro církevní právo, dlouholetý pedagog na Právnické fakultě UK a odborník na církevní právo) na téma *Nová právní situace věřících a církvi v ČSR v letech 1948–1950*. Byla v něm v souvislosti s politickým vývojem v zemi předestřena smršť legislativních norem spadajících do období tzv. právníké dvouletky, v jejichž důsledku se církev dostala do naprosté závislosti

na státní moci. Uvedené zákony, ve své podstatě proticírkevní a protiústavní (resp. nově přijatou Ústavu 9. května v oblasti náboženských práv a svobod velmi „specificky“ vykládající), zbavily církev hospodářské základny, odstříhly je od přístupu do médií, právně ukotvily odcizení matrik. Odňaly jim i práva na konfesní školství. Vyloženě protiprávně byly v dubnu 1950 konfiskovány kláštery a řádové domy. Nadále měly být využívány ozbrojenými složkami a dalšími uživateli, podobně nevšimavými k historickým a kulturním hodnotám. Jejich osazenstvo putovalo do internačních nebo centralizačních klášterů, do výroby či k Pomocným technickým praporům, řada představených řádů a kongregací byla postavena před soud a uvržena do vězení. Bilance údernického přístupu k aplikaci uvedených zákonů byla pro církev tragická.

Jitka Jonová z katedry církevních dějin a církevního práva CMTF UP přednesla příspěvek s názvem *Obsazení kanonikátů metropolitní kapituly*

v Olomouci roku 1949: instalovaní kanovníci bez státního souhlasu. Její vystoupení ukázalo, k jakým komplikacím vedlo zavádění „církevních zákonů“ v místním měřítku, kdy kolidovalo s kanonickým právem a s ustanoveními, kterými se po staletí řídila olomoucká kapitula při instalaci kanovníků na uvolněné pozice. Na závěr prvního přednáškového bloku vystoupil Martin Jindra z Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR) a z Archivu Československé církve husitské s referátem *Vliv státu na průběh V. řádného sněmu Církve československé (husitské)*. V tomto příspěvku bylo na příkladu zmanipulovaných voleb nejvyššího představitele církve, patriarchy, vysvětleno, jak fungoval státní dozor nad původně demokratickými mechanismy jednání sněmu. Místo členy církve jednoznačně podporovaného prof. Otto Ruterleho se patriarchou stal k režimu konformní Miroslav Novák.

Druhý blok přednášek byl tematicky dosti pestrý, pořadatelé do něj zařadili vystoupení na téma sakrální architektury, regionální tematiku nebo též průběh internace řeholnic v jednotlivých centralizačních klášterech. Michal Sklenář z ÚSTR si jako téma pro svůj příspěvek vybral *Rok 1949 jako zlom ve vývoji české sakrální architektury*. Upozornil, že problémy s dokončením novostaveb kostelů a kaplí začaly již v době Protektorátu Čechy a Morava (stavební materiál se přednostně používal ke zcela jiným účelům než pro sakrální architekturu). Po roce 1948 se přistoupilo ke skutečnému znemožňování všech staveb. Výjimky představují některé z architektonického hlediska velmi inovativní pokusy o sakrální novostavby započaté v uvolněných poměrech konce 60. let, do interiérů těchto staveb se promítly liturgické reformy II. vatikánského koncilu.

Eva Richtrová z Moravské knihovny Brno vystoupila s příspěvkem s netradičně dlouhým názvem obsahujícím licoměrně formulovaný citát, který však za prázdnými zdvořilostními klišé vystihuje bezprávný stav, kdy byly internované řeholnice po roce

1950 vydány kvůli státní moci: *Za dobrou vůli přispěti k vytvoření dobrého poměru mezi státem a Vaší řeholí, s níž u nás s určitostí počítáme, vám srdečně děkujeme a těšíme se na další spolupráci s Vámi. Státní „péče“ o řeholnice na příkladu internačního kláštera Broumov*. Autorka pečlivě dokumentuje i s použitím kronik jednotlivých řeholních komunit svezných v 50. letech do Broumova nekonceptnost, nepromyšlenost a nehumánnost státní akce proti ženským řeholím. Vedle nedostatečného finančního zabezpečení chodu kláštera se zabývala též různými formami cíleného šikanování, ponižování a kontroly řeholnic.

Závěr prvního konferenčního dne patřil všem očekávané akci. Kulatému stolu s vedoucími představiteli nejvýznamnějších křesťanských církví a židovských obcí. Moderátorem večera byl doc. Jaroslav Šebek z Historického ústavu Akademie věd ČR, který si stanovil za cíl přispět formou pečlivě volených otázek k atmosféře vzájemné shody a tolerance mezi přítomnými arcibiskupem pražským kardinálem Dukou, olomouckým arcibiskupem Janem Bosko Graubnerem, Danielem Ženatým z Československé církve evangelické, patriarchou Církve československé husitské Tomášem Buttou a Tomášem Krausem z Federace židovských obcí. Tématem řízené diskuse měl být dopad církevních zákonů z 50. let na život církví a náboženských společenství.

Živá rozprava byla ozvláštěna řadou osobních vzpomínek a svědectví – jak zmiňované normy dopadly na samotné diskutující především v době jejich mládí a obtížného úsilí dosáhnout kněžství či nezadat si s mocí při prosazování svobodné náboženské orientace. Pochopitelně se záhy přenesla z minulosti k problematickým momentům současného vztahu s demokratickým, avšak úzce materiálními zájmy ovládaným, sekularizovaným státem. Přední mužové církví nemohou nevnímat, že zástupci významných parlamentních stran vystupují stylem: církve vpustme do organizace péče o nejvíce marginalizované sociální

skupiny, necht' dokážou svou potřebnost v moderní společnosti tím, že si tuto péči o umírající, vyřazené a neproduktivní spoluobčany také zaplatí z vlastních zdrojů. S těmito postoji kontrastuje populistická snaha prosadit zdanění církevních náhrad. Přítomní posluchači ocenili zejména diskusní příspěvky Tomáše Krause. Většina z nich nemá možnost dozvědět se fakta o postavení židovských obcí s pouhými 3000 registrovanými členy vnímanými totalitním režimem s dvojnásobným podezřením (nositelé překonaných náboženských tradic a potenciální agenti Státu Izrael z podstaty své příslušnosti k židovskému kulturnímu dědictví). Škoda, že moderátor nedal veřejnosti šanci oslovit přítomné hlavy církvi byt' jedinou otázkou.

Druhý konferenční den byl rozdělen do tří bloků; první mimo jiné poskytl prostor pro objasnění likvidace řeckokatolíků a „ujařmení“ oficiálně protežovaných, zejména v poválečných letech, pravoslavných, kdy byly obcházeny zákony světské i církevní hrubou manipulací. K tématu církve řeckokatolícké (katolické církve byzantského či východního obřadu, v dobových dokumentech označované též jako uniátská podle časově a místně rozrůzněných unii přijatých s Římem) vystoupil Peter Šturák z Řeckokatolícké teologické fakulty Prešovské univerzity v referátu *Gréckokatolícka cirkev v Československu v kontexte spoločensko-náboženskej situácie v rokoch 1945 - 1950*.

Řeckokatolícká církev, která si mimo jiné též díky statečnému a důsledně křesťanskému postoji vládky Petera Pavola Gojdiče získala kredit protifašistickými postoji, se po skončení druhé světové války zdánlivě paradoxně stala nepohodlnou. Nezapadala do stalinistického konceptu duchovního ovládnutí věřících ve východoevropských zemích se neuzítím pravoslavlí. Její situace nebyla jednoduchá od příchodu Rudé armády na československé území, státní orgány proti ní využívaly obvinění z podpory banderovců, třebaže ve skutečnosti šlo o pomoc věřícím,

kněžím a řeholníkům prchajícím před perzekucí z „odtrženého“ Zakarpátí nebo z území bývalé Haliče a jiných částí Polska. V roce 1950 byla církev nedobrovolně a podvodně donucena ke sloučení s pravoslávím, velká část kněží i věřících však svou víru praktikovala „ilegálně“ v duchu unie s Římem.

Pavel Milko ze Slovanského ústavu Akademie věd ČR a Dalibor Státník ze Státního okresního archivu Mělník pojednali problémy pravoslavných ve vystoupení s názvem *Spoutané československé pravoslaví*. Nejlepší domácí kádry církve byly zdecimovány za okupace v období heydrichiády. Sovětská církevní politika zaměřená na převzetí vedení pravoslavných církví v „osvobozených“ zemích lidmi buď přímo vyslanými z Moskvy či konformními s totalitárním kurzem tak měla v Československu dveře otevřené. Autenticita církve byla silně narušena. To neblaze podvázalo možnosti jejího dalšího rozvoje, přestože početní posílení členstva po příchodu volyňských Čechů původně vzbuzovalo naděje.

Další, v celkovém pořadí čtvrtý blok byl zaměřen na jednotlivé osobnosti celostátního i regionálního významu, především z řad římskokatolické církve. S jejich příběhy z 50. let kontrastovala vystoupení přibližující reprezentanty komunistické bezpečnosti a justice. Martin Weis z teologické fakulty Jihočeské univerzity se ve svém příspěvku *Československý biskup Josef Hlouch a tzv. církevní zákony* věnoval osobnosti Josefa Hloucha na pozadí proticírkevní politiky 50. let. Současně přiblížil publiku i celkový obraz náboženského života československé diecéze, jak jej předkládala dobová komunistická propaganda.

Prokop Tomek z Vojenského historického ústavu se v referátu *Osobnost kněze Bruno Sklenovského jako příklad perzekuce i odporu katolické církve během čtyřiceti let* zaměřil na životní příběh někdejšího tajemníka arcidiecézní katolické akce v Olomouci a ukázal pozoruhodné souvislosti vývoje komunistické taktiky vůči

katolické církvi. Sklenovský rovněž patřil k těm, kdo rozhodně nedělali s mocí žádné kompromisy.

František Bártík z Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie ČR patřil se svým vystoupením *Ladislav Mácha – vyšetřovatel StB* do skupiny přednášejících, kteří se věnují studiu reprezentantů potlačovatelského aparátu komunistického režimu. Na příběhu kariéry v katolických kruzích snad nejznámějšího vyšetřovatele z 50. let, který svými brutálními metodami způsobil smrt Josefa Toufara, přednášející předvedl, jak slepá a bezzubá se nakonec ukázala po desetiletí odkládaná spravedlnost. Přestože se Mácha dožil polistopadového stíhání a odsouzení k pouhým pěti letům vězení, trest ze zdůvodněních důvodů nikdy nenastoupil.

Lukáš Kopecký z Univerzity Palackého si k prezentaci vybral obávaného pracovníka justice, prokurátora Karla Čížka – *Prokurátor JUDr. Karel Čížek jako specialista na církevní procesy*. Ten se za státní obžalobu zapojil do celé řady procesů stěžejních pro propagandistické zneužití při odvodňování proticírkevní politiky: Augustin Machalka a spol. – proces s představenými církevními řádů, Stanislav Zela a spol., Oto Mádr a spol. nebo Valena a spol. Dá se říci, že se na tyto procesy přímo specializoval.

Pátý odpolední blok poněkud odbočil od příspěvků spíše biografických, popřípadě soustředěných na církevně-právní problematiku. Nabídl posluchačům méně frekventovaná, ovšem o to zajímavější témata. Karel Řeháček ze Státního okresního archivu v Domažlicích sáhl po jen zdánlivě odlehčeném tématu: *Lakomá Barka budovatelkou socialismu? Farní hospodyně a jejich existenční zajištění po roce 1949*. Ve skutečnosti bylo sociální postavení farních hospodyň (pokud nešlo o příbuzné kněze – matka, sestra, neteř) jako privátních zaměstnankyň faráře velmi nejisté. Pokud farář zemřel nebo z jiných důvodů faru opustil, přišel mladší, který si s sebou přivedl svou hospodyně, a stará žena, jež celý

život obstarávala nejen domácnost kněze, ale zajišťovala i zázemí pro různé skupiny hostí fary, mohla skončit o žebrácké holi. Kliše o lakomé hospodyně Barce mělo své málo humorné pozadí, na stáří penzijně nezajištěné hospodyně musely být shánčivé právě z důvodu své nejisté budoucnosti. Po roce 1949 se jejich postavení změnilo nejen díky státnímu důchodu, ale především též díky požadavkům na emancipaci žen.

Ondřej Holub z Historického ústavu Filozofické fakulty Univerzity v Hradci Králové si vybral v českém prostoru dosud minimálně zpracované téma: *Předpoklady, kontext a průběh dialogu mezi rakouskými komunisty a katolickou obcí v 60. letech 20. století*. Komunisté v poválečném Rakousku se museli přizpůsobit existenci v demokratickém politickém systému profitujícím z podpory většinově katolického obyvatelstva. S propagací diktatury proletariátu a boje proti náboženství coby opium lidstva neměli ve veřejném prostoru šanci. Tvořili v zemi jakýsi marginální ostrůvek extremistických intelektuálů a hledali tak možnosti dialogu s „pokrokovými křesťanskými kruhy“, což mělo v dalším vývoji otevřít cestu demokratickému přechodu k socialismu. Autor čerpal mimo jiné i z publikovaných materiálů a pamětnických výpovědí předních rakouských komunistických intelektuálů.

Odpolední blok skončil diskusí zaměřenou na obraz současné církve v soudobé umělecké produkci. Jeho problematičnost je třeba hledat též ve snaze umělců zviditelnit se nějakým senzačním způsobem na úkor často předsudečné a záměrně do absurdních poloh přehnané kritiky církve a jejího učení. Odpověď na otázku, odkud některé představy zesměšňující církev a základní symboly křesťanské víry pocházejí, dává zčásti použití nově oprášených propagandistických kliše vyfabulovaných na zakázku totalitních režimů nejen v 50. letech, ale i v době okupační, a dokonce ještě dříve. Tento závěr diskuse by bývala nepochybně ještě potvrdila i poslední plánovaná

přednáška na téma „*Křížová cesta*“ – *seriál Třicet případů majora Zemana jako obraz státní církevní politiky vůči ženským reholím*. Její autor Petr Tesař z Moravskoslezského archivu v Opavě však nedorazil.

Třetí a poslední konferenční den byl rozdělen mezi slovenské hosty a české účastníky, tematicky byl naplánován tak, aby prostor dostali právníci, historici i archiváři. Za prvně uvedené zmíním přednášku církevní právničky z Trnavské univerzity Michaely Moravčíkové *Právo a náboženství v Slovenskej republike po roku 1989*. Tímto příspěvkem se otevřely dveře z historie ke žhavé současnosti. Slovenská republika (SR) pracně hledá funkční model financování církvi, ovšem restituční vyrovnání s církvemi tam proběhlo mnohem dříve než v ČR. Již v roce 2000 byla uzavřena Základní smlouva mezi SR a Svatým stolicem.

Přehled nejzajímavějších příspěvků zakončím vzhledem k výročí přelomových událostí konce 80. let minulého století vystoupením Františka Neupauera z Ústavu paměti národa na téma *Sviečková manifestácia v Bratislave*. Autor se pokusil nastínit „koreň“ této nezapomenutelné události vedoucí ke slovenské „mlčící církvi“ (v českých souvislostech se častěji používal termín „tajná církev“). Hlavními organizátory akce, která prokázala odhodlání slovenských věřících dosáhnout náboženských svobod navzdory brutalitě režimu (použití vodních děl proti pokojně se modlícím demonstrantům, jejich rozhánění obuškou a masové zatýkání) byli dlouholetý politický vězeň biskup Ján Chryzostom Korec a představitelé laických modlitebních setkání Silvester Krčméry a Vladimír Jukl. Výkvet katolické inteligence připravoval toto masové vystoupení na 25. břez-

na 1988 celou svou předchozí neveřejně prováděnou činností: organizací poutí, masových akcí, pašováním náboženské literatury a vydáváním samizdatu.

Organizátorům konference Spoutané církve se podařilo uspořádat akci s perfektně fungujícím zázemím a umožnit tak výměnu zkušeností širokému okruhu historiků, odborníků na církevní právo a archivářů. Podobná fóra jsou cenná již tím, že upozorňují na témata, která mají v šumu veřejné diskuse tendenci zanikat, a zároveň tím, že umožňují diskusi specialistů z různých oborů, často velmi rozdílného zaměření. Poskytují příležitost pro zrod společných badatelských záměrů a vznik vzájemně se doplňujících „týmů“. Vřelý dík organizátorům za úsilí věnované přípravě konference, lze jen doufat v další podobně úspěšné akce.

Markéta Doležalová

Jak komunistický režim „napravoval“ své chyby

Konference na téma revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí

Národní archiv, Ústav pro studium totalitních režimů a Archiv bezpečnostních složek uspořádaly 23. září 2019 konferenci s názvem *Revize politických procesů a soudní rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu – politické, společenské a mezinárodní souvislosti*. Značný zájem odborné, studentské i laické veřejnosti opět potvrdil, že toto téma je stále velmi živé. Pozvání vystoupit přijali přední odborníci z renomovaných historických pracovišť i právníci, kteří se danou problematikou profesně zabývali již v době těsně „polistopadové“. Třicáté výročí pádu komunistického režimu v Československu poskytuje příležitost bilancovat též situaci na poli zmírňování důsledků protiprávního trestání a pokusů o legislativní i společenskou nápravu justičních zločinů.

Na úvod přivítali přítomné jménem pořádajících institucí Zdena Kokošková, zástupkyně ředitelky

Národního archivu, a Zdeněk Hazdra, ředitel Ústavu pro studium totalitních režimů. Po nich si vzala slovo dvojice historiků, kteří se tématu věnují dlouhodobě v rámci svého výzkumného projektu – Tomáš Bursík z Archivu bezpečnostních složek a Jaroslav Pažout z Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci (FP TUL). Seznámili auditorium nejprve s vývojem a rozsahem komunistické represe po puči v únoru 1948 a poté s obtížnou, oklikami a politickými překážkami zatíženou cestou pokusů o alespoň částečnou nápravu justiční zvlně. Výčet všech mimosoudních i právních nástrojů, které k tomu byly postupně vytvářeny, by zabral mnohem více prostoru, než umožňuje rozsah tohoto textu. V porovnání se zničenými životy obětí a jejich rodin je však nedokonalost a torzovitost praktických výsledků pokusů o rehabilitaci stále zřejmá.

Následovala, dle mého soudu, nejpřínosnější část konference, věnovaná rehabilitacím v mezinárodních souvislostech. V takové šíři se zřejmě na českém vědeckém fóru proces rehabilitace obětí politických procesů dosud nepojednával.

K situaci v někdejším Sovětském svazu promluvil Jan Adamec z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Z českého pohledu je rozsah případů, které bylo třeba řešit po všech vlnách stalinských a poststalinských čistek a po preventivních akcích proti opozičním a do systému „nezapadajícím“ skupinám obyvatelstva, obtížně představitelný. Šlo o členy někdejších demokratických i monarchistických stran, zástupce šlechty, „bílého“ vojska a hnutí, „bývalé lidi“ z podnikatelských a živnostenských vrstev, „škůdce“ v armádě, průmyslu, vědě i v umělecké oblasti, zastánce práv „jinorodých“ národů a národností, rolníky bránící svou půdu a svým

počtem v řadě nikoli poslední a co do tvrdosti zásahů proti nim jedny z předních: duchovní osoby a věřící všech existujících církví v čele s pravoslavnou – počty všech uváděných přesahují miliony a stěží budou kdy všichni podchyceni.

Pro ilustraci uvedme pouze příklad ze statistik jednoho z dílčích krůčků na cestě trnité nápravy, z období první vlny rehabilitací započatých roku 1953 po Stalinově smrti. Tehdy se pokus o tichou cestu rehabilitace – amnestii dotkl pouze 6,5 % odsouzených. K posouzení stavu v pracovních táborech a trestnicích bylo vytvořeno 97 komisí, které vyjely do terénu a situaci řešily na místě vězňů a internací. Prověřili 170 000 případů, rozhodly o propuštění 50 000 osob, v 17 000 případech navrhly snížení původních trestů. Boj o rehabilitaci byl velmi tvrdý a souvisel s vnitrostranickým bojem o moc, což se projevilo zastavením jakýchkoli pokusů v tomto směru po nástupu neostalinisty Brežněva. Teprve léta gorbáčovovské perestrojky zakonzervovaný proces znovu otevřela.

Adam Zítek z Národního archivu uvedl posluchače do kontextu podobně složité situace v Polsku. Jak známo, u našich severních sousedů narazil komunistický tlak k převzetí moci již v průběhu roku 1944 na rozhodný ozbrojený odpor domácích odbojových skupin z časů nacistické okupace orientovaných na londýnskou exilovou vládu.

V letech 1945–1947 se Sověty mohutně podporovaný režim rychle zbavil zbytku demokratických politiků a pak brutálním způsobem potlačil partyzánskou občanskou válku. Před vojenské oblastní soudy byly předvedeny statisíce osob. Soudy vynesly 5000 rozsudků smrti a v dosud plně nespočteném množství případů odsoudily účastníky odboje k mnohaletému žaláři. O fungování represivního aparátu v Polsku vydal po svém úteku na Západ přesvědčivé svědectví polský bezpečnostní důstojník Józef Światło. Po Stalinově smrti se podobně jako v ČSR celé období represí bagatelizovalo

s tím, že komunistická strana za to vlastně odpovědnost nenese, to se jen bezpečnostní složky vymkly její kontrole. Zpět do procesů se nešlo, postavení přeživších politických vězňů se řešilo „tichou cestou“ amnestie.

K politickým procesům a průběhu rehabilitace jejich obětí v Maďarsku na konferenci hovořila Eva Irmanová z Historického ústavu AV ČR. Nejtvrďší vlna stalinistických procesů a čistek (Maďarsko má ze střeoevropských satelitních zemí primát nejen v prvním proticírkevním monstrprocesu s kardinálem Józsefem Mindszentyem, ale též ve vyvrcholení stranických čistek před soudem v případě László Rajka) se začala řešit poté, co do funkce nastoupil Imre Nagy. Po potlačení lidového povstání v listopadu 1956 se ale i on a jemu blízcí lidé (např. vojenský velitel Budapešti v době povstání Pál Maléter) stali oběťmi perzekuce zahájené po dosazení prosovětského režimu Jánose Kádára. Po Stalinově smrti se stejně usoudilo, že odhalovat viníky procesů nelze, kompromitovat by to též „sovětské soudruhy“. Potrestání byli malí pěšáci, vina se svalila na vyšetřovatele a důstojníky politické policie ÁVH (obvyklý postup). Nechuť řešit rehabilitaci obětí „kádárovské“ justice byla ještě v roce 1988 demonstrována rozeznáním demonstrace k 30. výročí popravy Imreho Nagye. Již za několik měsíců, v roce 1989, byla už situace zcela jiná – Nagyovy ostatky byly po slavnostním vzpomínkovém aktu na budapeštském náměstí Hrdinů (pro Maďary má význam srovnatelný s pražským Václavským náměstím) důstojně pohřbeny.

Poslední srovnání s československou situací provedl na příkladu Bulharska Jan Rychlík z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a z FP TUL. Především připomněl, že bulharské poměry jsou zcela specifické, země prakticky nezažila, kromě velmi krátkého období formálního fungování demokratických institucí mezi oběma světovými válkami, normální právní stav. Střídaly se v ní vojenské

diktatury s „osobní“ diktaturou cara Borise. Právní povědomí je proto křehké a zjištění výchozího stavu, „ke kterému je třeba rehabilitovat“, není zdaleka jednoduché. Nabízí se odsoudit bulharské komunistické vůdce za velmi brutální poválečnou represivní politiku (vč. zřízení vyhlazovacích pracovních táborů pro odpůrce prosovětského režimu), stejní lidé však byli v mládí oběťmi podobně drsné justice předválečných nedemokratických režimů, což by se mělo naopak rehabilitovat. I přes tyto problémy proběhly tři vlny rehabilitačních procesů.

Navíc, což může být pro posluchače neznalé poměrů na Balkáně překvapením, by si rehabilitaci zasloužili i členové hnutí za uznání turecké muslimské menšiny. Ta byla za komunistického vůdce Todora Živkova prohlášena za neexistující se všemi důsledky – zákaz používání mateřského jazyka, škol, provozování mešit. Živkov se obával páte turecké kolony, dal „pobulharštit“ turecká příjmení a zastával doktrínu, že jde pouze o zrádce bulharského národa, jejichž předkové ve snaze asimilovat se s vládnoucí tureckou elitou přijali islám a kulturně se přizpůsobili. Pravoslavná církev nebyla, vyjma krátkého, těsně poválečného období, nijak postižena. Vzhledem ke svému „byzantinismu“ (na svých hierarchických principech založené kohabitaci se státní mocí) s komunistickým režimem celkem dobře vycházela, významné kláštery (Rilský monastýr apod.) byly v běžném provozu a přijímaly novice.

V odpoledním přednáškovém bloku s názvem *Politické, společenské a právní aspekty rehabilitace* byl klíčovým přednášejícím Tomáš Bursík z Archivu bezpečnostních složek, který podrobně a přehledně popsal složité peripetie pokusů o rehabilitaci obětí stalinistické justice v Československu „tichou cestou“, tedy prostřednictvím amnestií. Zabýval se genezí všech stranických rehabilitačních komisí, od tzv. Barákovy až po Pillerovu. Pozastavil se zejména u roku 1968, kdy naděje obětí a jejich rodin

na spravedlnost díky reformnímu vývoji v zemi podstatně stouply.

Přesto i tehdy bylo vyhověno pouze 10 % podaných žádostí o revizi procesů. Přes pokrok, kterého bylo dosaženo po přijetí zákonů č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, a č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu, jsou patrné rezervy v dodržování kontinuity s komunistickým právním řádem, zejména při ukládání tzv. zbytkových trestů především tam, kde osoby souzené komunistickou justicí sáhly k ozbrojenému odporu (např. případ bratří Mašínů). Bohužel se pro nemoc omluvil Zdeněk Doskočil z Historického ústavu AV ČR, takže zájemce o jeho téma rehabilitace tzv. „slovenských buržoazních nacionalistů“ (Gustáv Husák, Ladislav Novomeský atd.) musíme odkázat na konferenční sborník.

Nejzajímavějším příspěvkem ze závěrečného panelu na téma *Rehabilitace v regionálních sondách* bylo bezesporu vystoupení Kateřiny Portmann z FP TUL zaměřené na *Politické procesy na Liberecku v 50. letech 20. století a jejich rehabilitace*. Autorka čerpala nejen ze své badatelské zkušenosti, ale zúročila též dlouholetou práci se studenty fakulty, kteří jsou systematicky vedeni k tomu, aby při bakalářských a disertačních pracích zpracovávali regionální politické procesy včetně pokusů o nápravu křivd z 50. let. Pro Liberecko je specifický vysoký výskyt případů, kdy byli protiprávně odsouzeni občané německé národnosti, kteří nebyli odsunuti, ať již z důvodů své odbornosti potřebné pro pohraniční průmysl, nebo pocházeli ze smíšených manželství, či šlo jednoznačně o anti-fašisty. Záminkou k jejich odsouzení

bývala i zcela přirozená snaha udržovat kontakty s příbuznými v západním Německu. Doručit výsledky obnoveného soudního řízení těmto obětem v 90. letech bylo složité, protože většinou využily příležitosti a v letech 1968–1969 emigrovaly na Západ.

Všichni, kteří vytrvali do konce diskuse sumarizující výsledky posledního panelu, se mohli potěšit bonusovým vystoupením JUDr. Lubomíra Müllera z Brna, neúnavného advokáta obětí, známého též angažováním se kolem evidence o rehabilitačních procesech s tzv. odpírači vojenské služby z důvodů výhrady svědomí. Podělil se s přítomnými o své „detektivní“ zkušenosti s vyhledáváním adresátů osvobozujících rehabilitačních rozsudků z polistopadové doby rozestých po celém světě.

Markéta Doležalová

Ceny Paměti národa byly rozděleny již podesáté

Všudypřítomné oslavy třicátého výročí zhroutilí komunistického režimu se promítly i do Cen Paměti národa, které se 17. listopadu 2019 udílely již podesáté. A protože zmíněné výročí se netýká pouze České republiky, ale celé střední Evropy, přizvali organizátoři partnery z okolních zemí a stříbrnou medaili s vyrytým lvem tak v pražském Národním divadle obdrželi laureáti jak z tuzemska, tak z Maďarska, Polska, Německa a Slovenska.

Ceny Paměti národa od roku 2010 udílí obecně prospěšná společnost Post Bellum ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů, Českým rozhlasem a Českou televizí. Uvedené organizace se podílejí na tvorbě Paměti národa – internetového archivu vzpomínek pamětníků na období nacistické a komunistické totality. Tato rozsáhlá sbírka svědectví dnes čítá již tisíce lidských osudů. *Cena Paměti národa náleží lidem, kteří ve svém životě prokázali, že čest, statečnost a lidská důstojnost nejsou*

Osudy laureátů představily krátké dokumentární filmy Foto: Paměť národa / Lukáš Žentel

prázdná slova, charakterizují tvůrci Paměti národa ocenění. Zároveň se jedná o formu poděkování pamětníkům za to, že jsou ochotni podělit se prostřednictvím Paměti národa o svůj příběh s veřejností.

Zatímco v minulosti vycházel výběr laureátů z námětů dokumentaristů,

spolupracovníků pracujících s příběhy a také z podnětů veřejnosti, letos, i s ohledem na mezinárodní rozměr, byly osloveny partnerské instituce, které s Pamětí národa spolupracují. Každá mohla navrhnout několik příběhů, z nichž pak tajným hlasováním zástupců jednotlivých organizací vze-

šla pětice oceněných, jejichž osudy během slavnostního večera v Národním divadle představily krátké filmové portréty.

László Regéczy-Nagy (nar. 1925) sloužil během druhé světové války v maďarské armádě. V roce 1945 ho zajali Britové a sám říká, že tento okamžik byl pro něj *prvním setkáním s demokracií*. Díky dobré znalosti angličtiny pracoval od roku 1949 jako šofér na britské ambasádě a během protikomunistického povstání v Maďarsku v roce 1956 působil jako spojka mezi povstalci. Riskoval život, když po krvavém potlačení povstání sovětskými vojsky společně s přítelem, pozdějším maďarským prezidentem Árpádem Gönczem propašoval na Západ poslední prohlášení revolučního předsedy vlády Imreho Nagye, který byl v roce 1958 popraven. Spolu s tím dostal za hranice také spisy filozofa Istvána Bibóa, s nímž byl v roce 1957 odsouzen na 15 let do vězení. Propuštěn byl po šesti letech. S ohledem na pokročilý věk a zdravotní stav si László Regéczy-Nagy nemohl ocenění převzít osobně. Přijala jej jeho mladší dcera Enikő Regéczy-Nagy, která neopomněla připomenout i osudy své matky a starší sestry, které zůstaly během let věznění otce rodiny na vše samy.

Mladší generaci mezi oceněnými představoval polský laureát **Władysław Frasyniuk** (nar. 1954). Tento řidič autobusu stál u zrodu hnutí Solidarity v rodné Vratislavi. Po vyhlášení válečného stavu v Polsku 13. prosince 1981 se ukrýval, v říjnu 1982 byl zatčen a odsouzen na šest let do vězení. Jako jeden z vůdců Solidarity odolal tlaku polské Státní bezpečnosti při krutých výsleších. *Není vězeňského trestu, který bych nezakusil*, vyprávěl reportérům Paměti národa. V odvysílaném filmovém portrétu vzpomínal na zlomový rok 1989. Vyzdvihl okamžik, kdy bývalí nepřátelé, vězňitelé a jejich vězni dokázali zasednout k jednacímu stolu. Výsledkem byly první polosvobodné volby na jaře roku 1989 a drtivé vítězství opoziční Solidarity. Władysław Frasyniuk to považuje za zrod nové

nezávislosti Polska a prohlašuje: *Dokonce i komunisté uznali, že není návratu a ani oni nechtějí žít v totalitní zemi, že i oni mohou být slušnými lidmi, kteří se ráno mohou podívat do zrcadla a oholit se s úsměvem na tváři*. Cenu si převzal osobně a při té příležitosti z pódia nabádal ke každodenní starosti o právní stát a občanskou společnost, zvláště dnes, kdy: *na naše dveře tluče národní socialismus a vrací se myšlenka, že komunismus může být ušlechtilý*.

Německý teoretický fyzik **Dietrich Koch** (nar. 1937) protestoval v roce 1968 v Lipsku v tehdejší Německé demokratické republice proti demolici gotického chrámu sv. Pavla. Tři dny před odstřelem ho poprvé zatkla východoněmecká tajná policie Stasi během protestního shromáždění před kostelem, následovalo propuštění z práce. *Když se kostel zhroutil, komunisté a Stasi se cítili být o něco blíže socialismu*. V den výbuchu jsem jim napsal dopis, že *tohle neututlají*, vzpomíná. Spolu s bratrem Eckhardem sestavil časový spínač k rozvinutí protestního transparentu během závěrečného ceremoniálu Mezinárodní soutěže J. S. Bacha, který přenášela televize. Policii trvalo dva roky, než přišla na to, kdo transparent sestrojil a Dietricha dopadla. V roce 1970 ho udal agent Stasi ze západního Německa. Podrobili ho velmi tvrdým výslechům a odsoudili k dvouapůlletému trestu. Jeho osud však nezůstal utajen a díky intervencím ze západního Německa se mohl z NDR vystěhovat. Dodnes žije v Essenu, vážná nemoc mu bohužel zabránila v cestě do Prahy, cenu tak převzal jeho bratr Eckhard, který při té příležitosti řekl: *Bratr odolával 23 měsíců ve vyšetřovací vazbě a já jsem mu velice vděčný, že mě neprozradil*.

Jediná žena mezi oceněnými **Dalma Špitzerová** (nar. 1925) je na Slovensku u starší generace známa jako vynikající herečka. Jak ale uvedl Filip Pavčík ze slovenského Post Bellum, málo se ví o jejich válečných osudech. Jako šestnáctiletá židovská dívka v době druhé světové války opustila Slovensko a s falešnými doklady se

László Regéczy-Nagy

Władysław Frasyniuk

Dietrich Koch

Dalma Špitzerová

Miroslav Hampel

Foto: Paměť národa / Lukáš Žentel

ocitla v Budapešti. Tyto dokumenty jí ale nakonec neochránily, neboť v kritickou chvíli přiznala svou identitu, aby mohla zůstat společně se svou sestrou, která byla prozrazena. Skončila tak v lágru ve Slovenských Novákách. Tam poznala svou osudovou lásku Juraje Špitzerera a také se přidala k ilegálnímu hnutí. Povedlo se jí například do tábora propašovat pistoli. Když pak na Slovensku v srpnu 1944 vypuklo povstání, přineslo to vězňům vysvobození. Dalma Špitzerová se přidala k povstalcům a nějaký čas se musela skrývat v horách. Ačkoli vesničané z okolí věděli, že je Židovka, neprozradili ji.

Český laureát **Miroslav Hampl** (nar. 1932) nastoupil jako devatenáctiletý mladík v roce 1952 do jáchymovských uranových dolů, aby si odpracoval roční brigádu v těžkém průmyslu. *Když jsem začal fárat, tak mě upozornili, že budu dělat se samými zločinci, ať si dávám pozor*, vzpomíná na začátky v Jáchymově. Záhy pochopil, že se nejedná o zločince, ale o oběti komunistické zvrů. S mnohými z politických vězňů se spřátelil a rozhodl se jim pomáhat. Doručoval jim dopisy, balíčky či teplé prádlo. Jednomu z nich pomohl na svobodu – na důl pronesl civilní šaty a převlečeného vězně provedl přes bránu. Jemu samotnému se útěk na Západ nepodařil – udal ho kamarád a on putoval na tři roky do tábora Ležnice v Horním Slavkově. Po třech měsících vyšetřování a měsíční samovazbě se z něj stala troška vážící něco málo přes 50 kilogramů. Přežil díky spoluvězňům, kterým předtím jako civilní zaměstnanec pomáhal. Tehdy mu to mohli oplatit. Díky tomu mohl splnit normy a získat lepší stravu. Propustili ho po odpykání poloviny trestu v září 1954. Myšlenky na útěk na Západ se vzdal až poté, co se zamiloval do své budoucí ženy Evženie. Usadili se v Šumperku, kde až do důchodu Miroslav Hampl pracoval jako zedník. Pro cenu si přišel i přes komplikovaný úraz osobně.

Všichni ocenění dostali kromě medaile i symbolický dárek – vybrali si skladbu, kterou jim během večera v novém nastudování zahrál

Udílání Cen Paměti národa již tradičně doprovází orchestr složený ze studentů různých uměleckých škol pod vedením Matěje Kroupy. Dole maďarský tanec v podání Martina Talagy.

Foto: Paměť národa / Lukáš Žentel

Studentský orchestr a zazpíval Sbor Paměti národa pod vedením Matěje Kroupy. Hudebníci tak pro L. Regéczyho-Nagye představili maďarskou skladbu „Toborzó“, kterou zazpíval sólista opery Národního divadla Jiří Brückler, píseň „Busdriver“ pro W. Frasníuka zapěl bluesman Matěj Ptaszek. Německý laureát D. Koch si vybral skladbu „Die Gedanken sind frei“, která zazněla v podání Halky Třešňákové. Slovenskou li-

dovou píseň „Či shora či sdola“ pro Dalmu Špitzerovou zazpívala Katarína Málíková a Miroslav Hampl si zvolil „Modlitbu pro Martu“, kterou přednesla Nina Marinová. Slavnostní večer udílení Cen Paměti národa, který i letos vysílala v přímém přenosu Česká televize, byl součástí Festivalu svobody, platformy sdružující desítky aktivit podílejících se na připomínce 17. listopadu jako dne boje za svobodu a demokracii. *Michal Šmíd*

Rok 1989 a ochrana státní hranice

Ve dnech 20. a 21. listopadu 2019 se v Technickém muzeu v Brně uskutečnila konference *Ochrana státní hranice a rok 1989* s podtitulem *Bezpečnostní poměry v pohraničí v 80. letech*. V návaznosti na předchozí akce z let 2011, 2013, 2015 a 2017 si organizátoři kladli za cíl představit období 80. let příspěvky historiků, archivářů, ale i těch, kteří se této problematice věnují soukromě. Zároveň chtěli téma pojednat z pohledu pracovníků muzeí, kteří při realizaci výstav a expozic v muzeích nebo v terénu pracují buď s objekty z té doby, nebo vytvářejí jejich repliky.

Během dvou dní zaznělo 17 příspěvků. Referáty byly seskupeny do bloků, zpravidla po třech. Konferenci otevřel Tomáš Slavík z Archivu bezpečnostních složek Brno-Kanice sondou do problematiky přechodů státní hranice v úseku 15. brigády Pohraniční stráže (PS) České Budějovice v 80. letech. Autor na základě číselných podkladů poukázal na to, že osoby postupující ke státní hranici bývaly zpravidla zadržovány již v týlu pohraničních jednotek. Zároveň zdůraznil vysoký podíl občanů Německé demokratické republiky mezi zadržnými v závěru 80. let. Na činnost chovatelské stanice služebních psů Nový Žďár u Aše v 70. a 80. letech se zaměřil Jiří Rulc z Ministerstva vnitra ČR. Představil některé prvky výcviku štěnat a proměnu stanice, stavební i personální, kterou tato součást 5. brigády PS Cheb prodělala koncem 70. let. Blok uzavřel referát Romana Řezníčka, zástupce organizátora, tedy Technického muzea v Brně, o výstavním projektu *Pád železné opony*. Ten seznámil posluchače s počiny, které muzeum v tomto roce uskutečnilo. V prezentaci ukázal výstavbu repliky drátěného zátarasu z 50. let, která vznikla v Areálu čs. opevnění a železné opony v Šatově poblíž kopie signální stěny ze 70. let. Dále se zmínil o akcích s pohraničnickou tematikou pořádaných pro veřejnost Technickým muzeem u objektu v Ša-

tově a také o přípravě výstavy *Železná opona 1948–1989*, která byla slavnostně otevřena 11. listopadu 2019. Tímto referátem první blok skončil, následná diskuse pak směřovala zejména ke služební kynologii.

Po polední pauze následovaly bloky se zahraniční účastí. K tomu jen poznamenejme, že příspěvky prvního dne byly tlumočeny do němčiny, resp. do češtiny. Úvod obstaral Martin Pulec z Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Služby kriminální policie a vyšetřování Praha s aktualizací počtů civilních osob usmrčených na čs. státních hranicích v letech 1945–1989. Vycházel především z denních hlášení Hlavní správy (Velitelství) PS. Konstatoval, že nově zjištěné případy připadají na vrub nových pramenů, jiné metodiky, ale i odhalení lidské chyby v původním výzkumu. Souhrnné počty obětí v období 1948–1989 se tak navyšují v řádu jednotek.

O sociálních poměrech na dolnorakouské straně hranice s Československem ve vystoupení s názvem *Leben mit der Grenze - 1989* pohovořil rakouský badatel Niklas Perzi (Zentrum für Migrationsforschung St. Pölten). Charakterizoval Weinviertel a Waldviertel po stránce ekonomické jako periferii využívanou státem k průmyslové výrobě, ovšem hůře placené, a jako oblast malých zemědělských podniků, které postupem doby zanikaly, neboť neměly zdroje na investice. Z toho vyplýval úbytek obyvatelstva. Je otázkou, do jaké míry se na tomto vývoji podepsalo i to, že městská centra, k nimž měl tento kraj dříve vazby (České Budějovice, Znojmo, Mikulov), skončila za železnou oponou... V 80. letech se pohled na tuto oblast změnil – stala se krajem, kam se jezdilo za odpočinkem. Oproti tomuto šířeji pojatému příspěvku se následující vystoupení týkalo jednoho konkrétního objektu. Soukromý badatel Reinhold Balk (Německo) se v referátu *Das Phänomen der tschechoslowakischen „Betonplattenwege“ an*

der bayerischen Grenze in den 1980er Jahren věnoval panelovým cestám, které ovšem nevedly souběžně s hranicí nebo s drátěnými zátarasy jako jiné zpevněné komunikace vybudované Pohraniční stráží. Panelové cesty vycházely z účelových komunikací PS, ale směřovaly na státní hranici. Autor konstatoval, že tyto cesty byly v 80. letech budovány Československou lidovou armádou a končily 500 nebo i jen 50 metrů před československo-západoněmeckou hranicí. Nejednalo se prý o komunikace sloužící ke strážení hranice, nicméně jejich účelem si nebyl jist.

Třetí blok začal opět „zahraničním“ referátem: Peter Mikle z Archivu Ústavu paměti národa v Bratislavě porovnal plán 11. brigády PS Bratislava na rok 1989 s událostmi, které se tehdy opravdu staly. Rozebral hlavní úkoly součástí brigády i prostory, kde bylo očekáváno nejvíce pokusů o přechod státní hranice. Poté se soustředil zejména na události z léta a podzimu 1989, kdy došlo ke zvýšení počtu pokusů občanů Německé demokratické republiky, kteří se chtěli dostat do Maďarska a pak do západního Německa. Otázkou, jak se stát pohraničnickem, se ve stejnojmenném příspěvku (*Neprojdou? Jak se stát příslušníkem Pohraniční stráže v 80. letech*) snažil zodpovědět soukromý badatel Jiří Juhás. Zabýval se povinnostmi, které mladému muži začaly odvodem k prezenční vojenské službě, pokračovaly předvojenským výcvikem přes přijímač u pohraniční brigády až k dalším formám výcviku na pohraničních rotách. Pohledu na československou hranici optikou východoněmecké Stasi se věnovala Eugenie Trützschler von Falkenstein (Technische Universität Ilmenau, Německo). Zmínila zachycování korespondence, kterou odesílali na Západ z Československa občané NDR, snahu zneprostupnit východoněmeckou stranu hranice s Československem a infiltrovat mládež cestující z NDR do Prahy spolupracovníky Stasi.

Účastníci konference během prohlídky výstavy *Železná opona 1948–1989*

Foto: Martina Odehnalová

Měl-li někdo velkou šanci přejít na Západ, byli to především lidé pracující v tehdejší hraničním pásmu, resp. za drátěnými zátarasy. V dobovém jazyce byly tyto události nazývány „zneužitím propustky“. Jeden z těchto případů se stal v Novohradských horách a referoval o něm soukromý badatel Luděk Kozlovský (*Tzv. zneužití propustky do hraničního písma A. K. dne 25. 3. 1981. Pohled pamětníků*). Ačkoli případ sám byl na základě materiálů Archivu bezpečnostních složek již několikrát popsán, Kozlovský jej doplnil o další informace memoárové povahy pocházející od příbuzných hlavního aktéra tohoto příběhu Antonína Krejčara. Posledním příspěvkem prvního dne konference bylo vystoupení Reinholda Balka k rušení železné opony na přelomu let 1989/1990 (*Der Eiserne Vorhang wird löchrig – Symbolische Grenzöffnungen an der böhmisch-bayerischen Grenze 1989 und 1990*). Dobovými fotografiemi dokumentoval jak slavnostní přestřižení „drátů“ u Rozvadova, tak i akce v dalších lokalitách, jako byly Lísková, Železná Ruda, Železná a Rybník-Schwarzach. Mnohé fotografie byly velmi emotivní a příspěvek tak byl i dobrým úvodem ke společenskému večeru v Technickém muzeu v Brně. Jeho součástí byla

i prohlídka již zmiňované výstavy *Železná opona 1948–1989*, kterou účastníky konference provedl jeden z jejích autorů Roman Řezníček.

Druhý den konference začal příspěvkem Jana Edla (Státní okresní archiv Tachov) o konci „železné opony“ v tomto okrese. Autor vyšel z materiálů Okresního národního výboru Tachov vztahujících se k pohraničí: zpravidla se zabývaly tím, jak rozvíjet tato periferní území. Dále zmínil navazování prvních kontaktů tachovských obcí přes hranice po listopadu 1989. Osudy příslušníka SNB, který v 80. letech působil na Znojemsku, se zabýval v sociologicky pojatém příspěvku Jan Zerbst z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Vycházel především z výpovědí narátorů, mj. i tehdejších členů Občanského fóra ve Znojmě, které doplnil archivními prameny. Příspěvek popsal události jak listopadové, tak i krátce polistopadové v uvedeném městě. Cenné na něm bylo, že je nazíral i prostřednictvím interview s příslušníkem Veřejné bezpečnosti, který se jich aktivně účastnil. První blok druhého dne uzavřel archeologicky pojatým příspěvkem Michal Bureš z organizace Archeo Pro na téma *Viditelnost v krajině jako důvod*

akcelerovaného zániku sídel v pohraničí po roce 1945. Na začátku jeho zkoumání byla úvaha, proč se po roce 1989 ještě nacházely v pohraničí některé vesnice v ruinách, zatímco jiné byly kompletně srovnány se zemí. Podle autora bylo jedním z kritérií, zda byly vidět ze zahraničí nebo z jiných sídel ve vnitrozemí. V tomto případě byly bourány přednostně. Svá tvrzení dokládá mapovými projekcemi, které zohledňovaly výškový profil terénu.

Dva příspěvky posledního bloku konference byly věnovány jižní Moravě. Pavel Vaněk z Archivu bezpečnostních složek Brno-Kanice pohovořil o pokusech o přechod státní hranice v úseku 4. brigády PS Znojmo v roce 1989. Poukázal na převahu občanů Německé demokratické republiky v úspěšných pokusech, avšak také na to, že uprchlíků z NDR nebylo v létě na jižní Moravě tak velké množství jako na hranici s Maďarskem nebo např. na Chebsku. Soukromý badatel Vilém Fránek pak posluchačům přiblížil „sametové“ události na 4. brigádě PS ve Znojmě i působení prověřkových komisí v lednu 1990 (*Znojemská brigáda Pohraniční stráže v době revoluce*). Aspektům vyšetřování incidentů na státních hranicích Úřadem dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu se věnoval Eduard Kočvara. Ozřejmil nejprve právní stránku těchto záležitostí (trestnost, (ne)promlčitelnost, trestní odpovědnost) a dobové zákonné normy. Poté se zabýval výsledky vyšetřování případů úmrtí na hranici z 80. let (např. František Faktor, Hartmut Tautz).

Vedle přednesených příspěvků se konference nesla ve znamení výměny názorů a navázání kontaktů, ať už v oficiální rovině v jednacím sále nebo v méně formální o přestávkách. Pokud pohled na ochranu státní hranice v 80. letech z více perspektiv účastníky obohatil, splnila konference svůj účel. Stejně jako v předchozích letech pořadatelé předpokládají vydání konferenčního sborníku, který naváže na dříve vydané kolektivní monografie věnované 50. letům, druhé polovině 60. let a 70. letům 20. století. Pavel Vaněk